

En Bergsmansväst från Ovansjö socken, Gästrikland

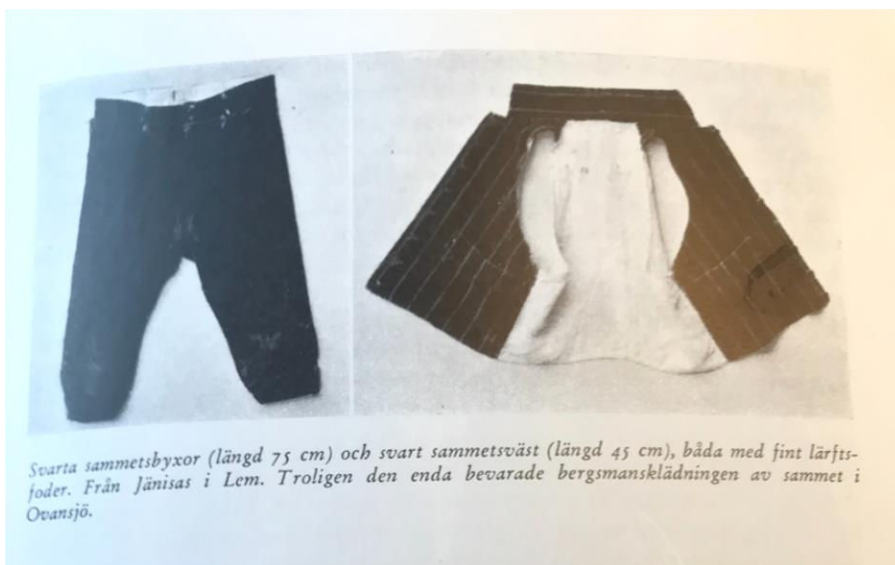

Plagget hör till en så kallad **Bergsmansklädning** bevarad från Ovansjö Socken.

Ovansjö var tidigare en stor socken i Gästrikland och dit hörde fram till 1862 bland annat Storvik, Kungsgården, Gästrike-Hammarby, Åshammar, Järbo, Högbo och Sandviken.

Den bevarade bergsmansklädningen består av en väst i randig sammet och ett par knäbyxor i svart sammet. Författaren har fått låna hem klädningen för att kunna dokumentera västen och sy upp en kopia till digitaliseringsprojektet av Ovansjödräkter som drivs i samarbete med Järbo Hembygdsförening. (www.jarbohembygd.se) Se nedanstående bild på orginalvästen till vänster med uppsydd kopia till höger.

Provinien och historia:

I boken *dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö Socken 1750-1850* (Hedlund, 1951) finns en bild på den bevarade klädningen på sidan 187 där den beskrivs på följande sätt:

“Svarta sammetsbyxor (längd 75 cm) och svart sammetsväst (längd 45 cm), båda med fint lärftsfoder. Från **Jänisas i Lem**. Troligen den enda bevarade bergsmansklädningen av sammet i Ovansjö.”

Om Bergslagen, bergsmän och deras klädning:

Bergslagen brukar främst innefatta ett inte helt avgränsat område i mellansverige. Där ingår främst Gästrikland, Dalarna, Västmanland, Närke och Värmland där det fanns lämpliga förhållanden med både skog och gruvor.

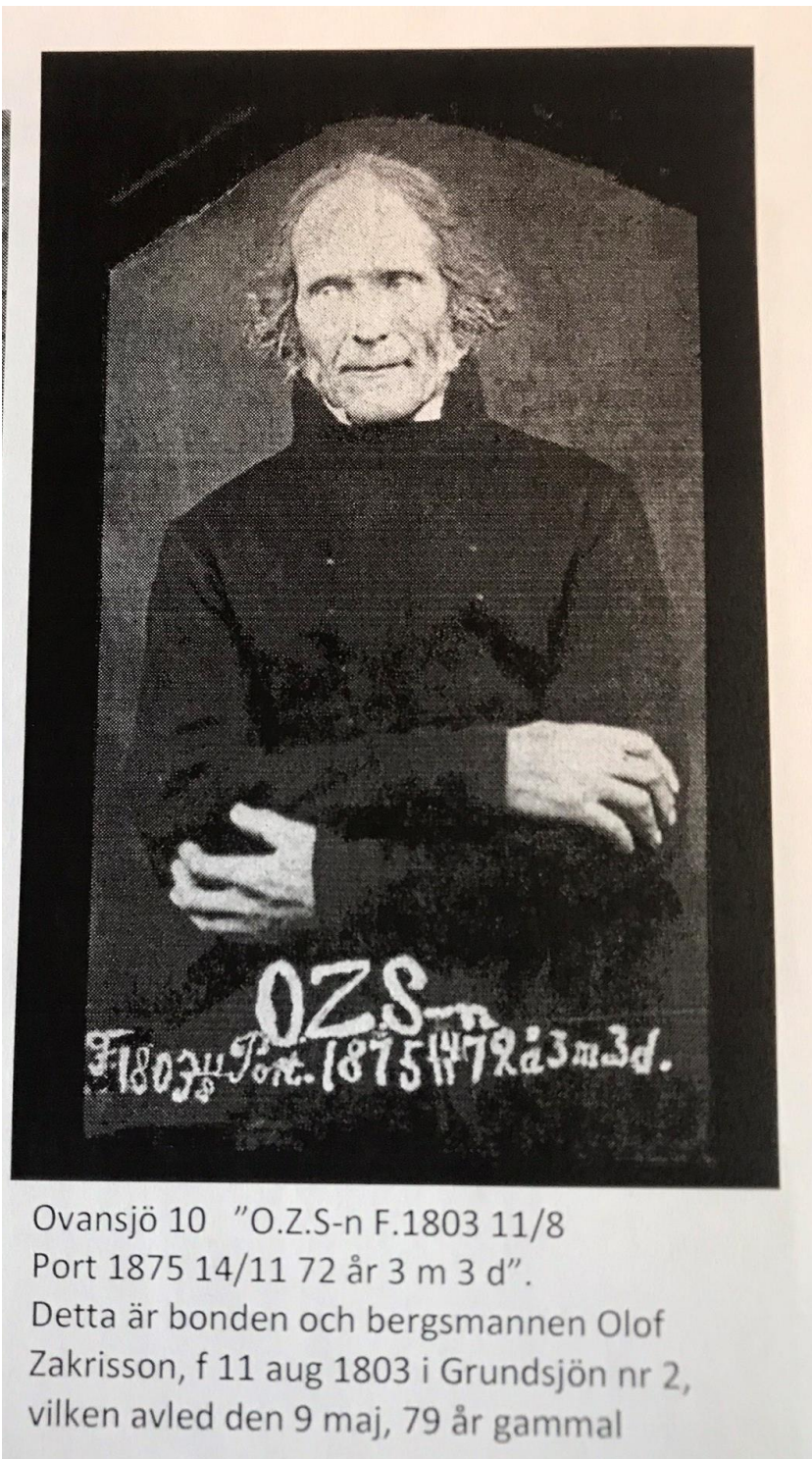
Vad var då en bergsman och vad kännetecknades han av? I boken *om Bergslagen- en resa i levande historia* (1988) står det att han sysslade i första hand med bergsbruk, och i andra hand med jordbruk präglad av boskapsskötsel och skogsbruk. Under perioden 1650-1850 var bergsbruket inriktat på gruvbrytning och hytt drift för produktion av tackjärn. Privilegierna upphörde 1859. Bergsmannen var inte i huvudsak bonde utan ägde lotter i gruvor, hyttor och hamrar och handlade med stångjärn.

När jag läser om Folkdräkter i boken av Anna-Maja Nylén (1971) skriver även hon om bergsmansbygd. "Bergsmännen hade små jordbruk, men deras järnhantering skänkte dem ett ekonomiskt tillskott som i fråga om bl a bostad, inredning och dräkt gav dem andra möjligheter än böndernas. Samtidigt kom olikheten i näring och livsföring dem att känna sig som en annan samhällsgrupp." Nylén nämner att bergsmännen genom sitt välstånd och sin sociala mellanställning varit mottagliga för nyheter både avseende dräkt och annat.

Håkan Liby skriver i boken Gästrikedräkter (2006) om klädning att "några decennier in på 1800-talet kom långbyxor, väst och jacka, sydda av samma tyg, vadmal eller kläde, att behandlas som en sammanhörande enhet. I skriftliga källor benämns plaggkombinationen ofta "klädning" och det är uppenbart att företeelsen hade direkta samband med den borgerliga mansdräkten."

Enligt Greta Hedlund (1951) började bergsmännen i Ovansjö att använda klädning av svart sammet omkring 1840, och bergsmännen i grannsocknen Torsåker hade redan klätt sig på det sättet i minst 25 år. Modet var tämligen kortvarigt, eftersom det nya modet med långbyxor bröt igenom även bland bergsmän och bönder. "På 1860-talet var det bara gamla gubbar som hade knäbyxor" skriver Hedlund.

I en uppsats av Göran Andersson vid Institutionen för hushållsvetenskap (1991) står det följande om bergsmännens klädsel: "Ekonomiskt hade de det i regel bättre ställt än bönderna, vilket också märktes på deras klädsel. Bergsmännen som ville vara "allra värst" fina, kunde ha svarta knäbyxor av sammet och lika väst. Med sin långa klädesrock, sina skor med silverspännen och hög nattkappa såg de inte lite förnäma ut."

Bergsmannen - fågel, fisk eller mittemellan?

Bergsmannen var inte adel, räknades inte som borgare, men var heller inte bonde. Däremot hade de det ofta gott ställt eftersom bergshantering var lönsam. Ovansjö och Torsåkers Bergsmän sålde sitt järn i Gävle, som var en stor handels- och sjöfartsstad på 1800-talet. De fick betalt i varor och kontanter. En betecknande historia finns beskriven i boken Järbo i Gästrikebygd (1982):
"En del bergsmän visste också om sin värdighet. När en bonde och en bergsman en gång kom i dispyt med varann, tog den senare ett stadigt tag i bondens rockkrage och sa: "Vet du inte att jag är bergsman?".

Efter mailkontakt med Håkan Liby med frågor om bergsmansklädning kom följande svar:
"Under alla mina år på Upplandsmuseet har jag i många olika projekt undersökt järnbruuskulturen, bruks- och gruvssamhällenas materiella kultur och även dräktkulturen i de olika sociala skikten. Då det är en borgerligt präglad och modeinfluerad dräktkultur har den i begränsad omfattning utforskats och museerna har i sin samling uppmärksammat andra saker.

Mitt råd är att söka andra informationskällor än bevarade föremål, till exempel bildmaterial och framför allt arkivmaterial av olika slag. Som vanligt är ju analys av bouppteckningar en rik källa som belyser mycket av det en dräktforskare vill veta. Min bild av bergsmännens dräktkultur är att den över tid varit av borgerlig karaktär med vissa symbolinslag som rock, hatt och käpp.”

Om Mångsidighet, Folklig Modedräkt och lite sammet

Rasmussen (2010) skriver om folkdräkten att den utmärks av ett eget utvecklingstempo som är skild från modedräktens. Karaktäristiskt är att olika tiders moden lämnat avtryck. Under 1700-talet var det främst tyget som avgjorde modegraden, och eftersom de var dyra och exklusiva kan det finnas eftersläpningar i tiden. Ulväng (2012) hänvisar till Rasmussen och skriver att både modedräkten och folkdräkten har varierat beroende på ekonomiska, geografiska och kulturella förutsättningar. Stilar har blandats och avlöst varandra i olika takt och båda har präglats av mångsidighet.

Ett begrepp som introducerats av etnologen Håkan Liby (Liby1997) är Folklig Modedräkt. Det fyller luckan mellan folkdräkt och modedräkt, och kan definieras som alla dräktformer som inte har klassificerats som folkdräkter.

Sammet förefaller ovanligt i både mode- och folkdräktsammanhang under 1800-talet. Främst förekommer sammet i form av mindre plagg som små livstycken, någon enstaka muff eller som sorgmössor i Hälsingland (Liby, 2018), Dalarna. (Mickels, 2022) och Härjedalen (Ulväng 2012)

Det finns få kläder av sammet vid sökning på Digitalt museum. En bergsmansväst i rutig bomullssammet finns från Filipstads Bergslag (nr 12099). Den har enligt uppgift burits av en bergsman tillsammans med svarta knäbyxor (nr 12098) och en knälång rock (nr 12097)

Dräkthistorisk beskrivning, stilepok vid modedräkt:

Berit Eldvik, som arbetat på Nordiska Museet med deras samlingar, skriver i sin bok Möte med mode (2014) att mansvästar förändrades med empirens intåg. De blev mycket korta och fick en rak uppåtstående krage, dessutom hörde liggande stolpfickor till stilen. Från 1820-talet var de ofta smalrandiga, och det fanns både västar som var enkelknäppta och dubbelknäppta. Bergsmansvästen från Ovensjö stämmer väl med ovanstående beskrivning av västar från empiren.

Datering: Enligt uppgift i boken Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken (Hedlund 1951) är västen tillhörande en klädning från 1840-talet.

Mått, längd, vidd:

Passform: Rak, kort och troligen i enlighet med tidens mode åtsittande modell.

Allmän beskrivning av västen:

Väst i randig sammet, troligen av bomull, med foderrygg i linne, hög ståndkrage, liggande stolpfickor och en knapprad. Detaljbilder av västen finns på www.jarbohembygd.se /sidan om dräkter/ textilarkivet/ bildgalleri/ bergsmansväst bild nr 1-11. (Notering: Författaren fick under en föreläsning känna på sammet av silke, och det har en helt annan slinkig känsla än i den här västen, där sammeten är strävare i strukturen. Min teori är därför bomullssammet).

Detaljerad beskrivning:

Enkelknäppt väst med 8 svarta något välvda 12 mm stora knappar med ögla på undersidan, varav en saknas. Knapparna sitter långt ut mot sidkanten av västen och är fastsydda med brunsvart lintråd. De sitter med cirka 5 centimeters mellanrum, nedifrån räknat på 2, 6, 11, 17, 22, 27, 32 och 37 centimeters höjd. Knapphålen på motstående framsida är 2 cm långa, och fint sydda med små knapphålsstygn runt kanten, ca 3 mm långa, även de med brunsvart lintråd.

Teknisk beskrivning:

Framsidorna, stolpfickorna och den höga ståndkragen är i brunsvart sammet med fint utskurna ränder. Framsidorna är fordrade med halvblekt linnetyg, 10/12 trådar per centimeter. Kragen är på insidan delvis foderad med linnetyg. Kragen består på insidan av många små sammanfogade lappar av sammet. Ryggsidan är enkel i linnetyg 12/15 trådar per centimeter. Stolpfickor i sammet. Insidan av fickorna är foderade med halvblekt linnetyg, 12/15 trådar per centimeter.

Skärning: Ytteryg, foder

Sammeten är fint skarvad med mönsterpassning mot ränderna på flera ställen i plagget; krage, fickor, i nedre delen av framsidorna mot höfterna.

Sömnad:

Västen är handsydd med brunsvart lintråd, närmast liknande 35/2, mot sammetstyget. Övriga sömmar mot foder sydda med oblekt/halvblekt lintråd, närmast liknande 35/2. Fodret är prickstickat mot framsidan med små fällstygn mot fodersidan, ca 3 per centimeter. Kragen är på utsidan prickstickad med rader från överkanten på 0,5 cm, 2 cm och 5 cm höjd.

Sömsmåner:

Enbart synlig i nederkant av linnefodret, som är uppvikt en centimeter och sytt mot insidan av ryggen med ganska grova fällstygn, ca 2-3 per centimeter. Övriga sömsmåner är infällda och därmed osynliga.

Efterbehandling och kantavslutningar

ej möjligt att avgöra pga plaggets ålder och slitage.

Tillstånd och lagningar:

Västen är med tanke på den höga åldern i gott skick, men visar spår av nötning och användning. En lagning finns i kanten av fickan på höger sida. På insidan av kragen finns i nacken vita färgfläckar. Ett litet hål finns i linnefodret nedtill i bak. Flera fläckar på ryggsidans foder.

Märkning:

På insidan på höger sidas nederkant är en bomullslapp fastsydd med märkningen XOS871. XOS är beteckningen för Ovansjö Hembygdsgård. Vad numreringen står för är numera okänt.

Tillverkning och tillverkningsort:

Okänd tillverkning och tillverkningsord. Hypotes: Byskräddare. Under 1800-talet var det vanligt att en byskräddare kom och sydde upp kläder under ett tillfälligt boende på gården. (Rasmussen 2010)

Brukare: Bergsman. **Samhällsklass:** Bergsman, se förklaring ovan.

Användningsområde: Troligen högtidsplagg, eftersom sammet var ett dyrbart material.

Bruksort: Gården Jänisas i Lem, Ovansjö socken, Gästrikland

Ursprunglig ägare och donator: Okänd, skänkt till nuvarande ägare Ovansjö gammelgård, men okänt när donationen har skett.

Litteratur: Bergsmansklädnaden och dess användning är beskriven i Greta Hedlunds bok *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö Socken 1750-1850*. (Hedlund 1951)

Uppmätning, mönster och beskrivning: Pågår inom digitaliseringsprojektet av dräktskick i Ovansjö socken i Järbo Hembygdsförenings regi, projektledare Gunilla Humble. En kopia av västen finns uppsydd i svart bomullssammet med ljusa ränder, se bild nedan.

Förslag till Frågeställningar:

- Finns det flera bevarande bergsmansklädningar av sammet?
- Varför skilde det sig så mycket i tid mellan Torsåkers Bergslag och Ovansjö Bergslag i användandet av sammetsklädning?
- Hur kommer det sig att den i Ovansjö bevarande klädningen är sydd i sammet?
Sammet var ovanligt på 1800-talet och troligen dessutom kostsamt.
- Varifrån kom sammeten? Import eller tillverkning i Sverige? Smuggling från Norge?
- Vad finns det för övriga källor som kan ge mera information om bergsmännens klädsel? Bergsmannens klädning kan sägas vara präglad mera av tiden än av bygden samtidigt som den har drag av folklig modedräkt.
- Och till sist en genusfråga: Varför finns det så lite skrivet om manliga dräkter?
(För en gångs skull är männen inte i fokus. Min personliga synpunkt, som varandes specialintresserad inom området folklig dräkt generellt och Ovansjö specifikt. Numera dessutom extra intresserad av bergsmännens klädnad....)

Litteraturhänvisningar:

Hedlund, Greta. (1951). Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-1850. Gästriklands kulturhistoriska förening.

Backlund, Ann-Charlotte. (1988). Boken om Bergslagen. Förlaget Rubicon.

Liby, Håkan,. & Eriksson, Lena. (2006). Gästrikedräkter- bland nattkappor och tvinnskört. Gästriklands kulturhistoriska förening.

Liby, Håkan. (2018). Dräkternas Hälsingland. Gästrike-Hälsinge Hembygdsförbund.

Liby, Håkan. (1997). Kläderna gör upplänningen. Upplandsmuseet/Gummerus Print

Eldvik, Berit. (2014). Möte med mode - Folkliga kläder 1750-1900 i Nordiska Museet. Nordiska Museets Förlag.

Järbo - i Gästrikebygd. (1982). Utgiven av Järbo Hembygdsförening.

Nylen, Anna-Maja. (1971). Folkdräkter. Nordiska museets handlingar 77.

Andersson, Göran. (1991). Arbetsmössa för bergsmän - mössa funnen vid rivning av Gammelgårds i Storvik. Institutionen för hushållsvetenskap.

Rasmussen, Pernilla. (2010). Skräddaren, sömmerskan och modet. Nordiska Museets handlingar 136.

Ulväng, Marie. (2012). Klädeekonomi och klädkultur. Gidlunds förlag.

Övrigt:

Mailväxling med Håkan Liby, fil dr h.c.

Mailväxling med Raine Mickels, om sammet i Rättviks dräktskick.

Bild från boken av Hedlund (1951) och bild på bergsman i Ovansjö med tillstånd från Ovansjö Hembygdsförening. Övriga bilder tagna av författaren.

Författaren tillsammans med stolt nutida bergsman, iförd kopia av västen från Ovanjö.
Författaren iförd söndagseftermiddagsdräkt sommarbruk för gift kvinna, Ovanjö socken,
Gästrikland. Alla delar är sydda som kopior efter befintliga originalplagg.